

تأثیر سهولت کسب و کار بر رشد اقتصادی در کشورهای منتخب خاور میانه و شمال آفریقا

لطفعلی عاقلی^۱

مهران سام دلیری^۲

چکیده

سودآور و ارائه نوآوری‌های مقوم رشد اقتصادی باید مبادلات مختلفی را سازماندهی کنند و برای این منظور ناگزیر از عمل کردن در چارچوب نهادها هستند. اگر محیط نهادی تسهیل کننده مبادلات باشد، در اصطلاح گفته می‌شود محیط کسب و کار مناسب است و انتظار می‌رود منافع مبادلات از هزینه‌های آن فراتر رود و به طریق اولی نوآوری‌های وابسته به این مبادلات تحقق یابد و برعکس.

از نگاه خاکی و همکاران (۱۳۹۷) لازمه دستیابی به رشد و توسعه اقتصادی ایجاد و گسترش فعالیت‌های اقتصادی است که مهم‌ترین پیش شرط آن، وجود ثبات، آرامش و به عبارت دیگر محیط کسب و کار مناسب است؛ به نحوی که سرمایه‌گذاران بتوانند با انجام محاسبات بلندمدت نتیجه تولید، توزیع و سرمایه‌گذاری خود را پیش‌بینی کنند.

خوشبختانه طی سال‌های گذشته ۹۹-۱۳۹۴ مطالعات خوبی در زمینه مجوزهای کسب و کار انجام شده است. در ادامه مراحل مختلف شروع یک فعالیت تولیدی یا خدماتی مرور می‌شوند.

الف. شناسایی محل استقرار کارخانه/کارگاه: گام اول، شناسایی مناطق یا مکان‌های مجاز تولید و پیگیری مراحل اداری مربوطه است. میزان تولید محصول اصلی و محصولات فرعی و اثر تولید بر محیط زیست باید برآورد شود. اگر میزان آلاینده‌گی بالا باشد، اخذ مجوز تولید سخت خواهد بود. به هر حال، باید فرایند تولید با استانداردهای زیست محیطی تطابق داشته باشد.

ضوابط جدید استقرار واحدهای تولیدی صنعتی و معدنی توسط سازمان محیط زیست در سال ۱۳۹۷ تدوین شده است^۳. براین اساس، گروه‌های صنعتی و تولیدی در ۱۰ رشته طبقه‌بندی می‌شوند:

۱. غذایی، ۲. نساجی و پوشاک، ۳. چرم، ۴. سلولزی، ۵. فلزی، ماشین‌سازی و الکترونیکی، ۶. کانی غیرفلزی، ۷. شیمیایی،

مانع‌زدایی از تولید یعنی کلیه اقداماتی که به نفع تولید تمام می‌شود و می‌تواند تولید را در زمان کوتاه‌تر با هزینه کمتر یا با کیفیت بالاتر انجام دهد. در این مقاله تلاش می‌شود به استناد شواهد بین‌المللی، اثر سهولت انجام کسب و کار (مانع‌زدایی) بر تولید مطالعه شود. به دلیل نوع مطالعه، تحلیل مبتنی بر داده‌های ترکیبی (سری‌های زمانی در کنار داده‌های مقطعی) است. در سطح بین‌المللی شاخص‌های انجام کسب و کار برای مقایسه سهولت کسب و کار مورد استفاده قرار می‌گیرد. دوره مطالعه ۲۰۱۹-۲۰۱۰ و نمونه آماری کشورهای منتخب خاورمیانه و شمال آفریقا است. در این مطالعه ثابت می‌شود که کشورهایی که در آنها کسب و کار با سهولت بیشتری صورت می‌گیرد، تولید ناخالص داخلی هم بیشتر رشد می‌یابد. بنابراین، با کاهش موانع کسب و کار، رتبه کسب و کار بین‌المللی کشور مورد نظر در جهان افزایش می‌یابد.

واژگان کلیدی: تولید، کسب و کار، مخارج دولت، رشد اقتصادی

مقدمه

تولید، فرایند خلق مطلوبیت و تأمین نیازها است. عوامل تولید در کنار مدیریت و فناوری در تولید نقش دارند. با عوامل پیشرفته و فناوری مناسب، بدون ایفای نقش مدیریت نمی‌توان به محصول (کالا یا خدمت) دست یافت. مانع‌زدایی از تولید زمانی تحقق می‌یابد که مجوزهای کسب و کار بدون تاخیر صادر شوند و یا مقررات دست و پاگیر از فرایند تولید کنار گذاشته شوند.

از دید نصیری اقدم و مرتضوی فر (۱۳۹۶:۳۳)، عالمان اقتصادی و کارآفرینان برای تبدیل ایده‌های خود به کسب و کارهایی

۱. دانشیار اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، (نویسنده مسئول) aghelik@modares.ac.ir

۲. کارشناس ارشد اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، mehramsamdaliri@modares.ac.ir

۳. سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی ایران، ۱۳۹۷. ضوابط معیارهای استقرار واحدهای صنعتی و تولیدی،

• شروع کسب و کار: روش ها، زمان، هزینه و حداقل سرمایه پرداخت شده برای راه اندازی شرکت با مسئولیت محدود

• اخذ مجوزهای ساخت و ساز: روش ها، زمان و هزینه برای انجام کلیه تشریفات ساخت انبار و کنترل کیفیت و ایمنی

• تأمین برق: روش ها، زمان و هزینه اتصال به شبکه برق و قابلیت اطمینان منبع تغذیه و شفافیت تعرفه ها

• ثبت املاک: روش ها، زمان و هزینه انتقال ملک و کیفیت سیستم مدیریت زمین

• اخذ اعتبار: قوانین وثیقه قابل انتقال و سیستم های اطلاعات اعتبار

• حمایت از سرمایه گذاران اقلیت: حقوق سهامداران اقلیت در معاملات مربوط به اشخاص وابسته و حاکمیت شرکتی

• پرداخت مالیات: پرداخت ها، زمان، کل مالیات و میزان مشارکت در مطابقت با کلیه مقررات مالیاتی و همچنین فرایندهای تکمیل پرونده های مالیاتی

• تجارت فرامرزی: زمان و هزینه صادرات محصول با مزیت نسبی و واردات قطعات خودرو

• اجرای قراردادها: زمان و هزینه برای حل و فصل یک اختلاف تجاری و کیفیت مراحل قضایی

• حل و فصل ورشکستگی: زمان، هزینه، نتیجه و میزان بهبودی برای یک ورشکستگی تجاری و قدرت چارچوب قانونی برای ورشکستگی

بر اساس موارد فوق، زمان و هزینه کمتر شروع کسب و کار، زمان و هزینه کمتر صدور مجوزهای ساخت و ساز، عرضه و تأمین پایدار برق، ثبت سریع مالکیت زمین و مستغلات، اعطای سریع اعتبار به فعالیت تولیدی یا خدماتی، حمایت از سرمایه گذاران خرده پا، شفافیت در پرداخت مالیات، توجه به مزیت نسبی در تجارت خارجی، زمان و هزینه پایین حل و فصل قراردادها و حل و فصل سریع ورشکستگی به مانع زدایی از تولید منجر می شوند. نگاه اجمالی به مولفه های مذکور نشان می دهد که موانع مربوط به انجام کسب و کار طی فرایندهای اداری به سرعت قابل رفع هستند.

بر اساس جدیدترین آمار انجام کسب و کار، ایران با نمره کل ۵۸/۵ در رتبه ۱۲۷ جهان قرار دارد. نمره کل و نمرات جزئی همگی در بازه ۰ تا ۱۰۰ نوسان دارند. هر قدر نمرات بالاتر باشد، بهتر است. بیشترین نمره به اخذ مجوزهای ساخت و ساز با ۷۱/۲ نمره و کمترین نمره به مولفه حل و فصل ورشکستگی با نمره ۳۵/۱ اختصاص دارد (جدول ۱).

۸. دارویی و بهداشتی، ۹. کشاورزی و ۱۰. بازیافت

هر یک از فعالیتهای فوق در قالب ۷ رده و در ریزفعالیتها با کدهای ۵ رقمی تفکیک شده اند.

اگر چند فعالیت مختلف مدنظر باشد، باید رده تمام آنها بررسی شود و بالاترین رده آلایندهی به واحد تولیدی تعلق می گیرد، مثلاً اگر یک فعالیت در رده اول و دیگری در رده چهارم باشد، واحد تولیدی از نظر آلایندهی در رده چهارم است.

ب. اخذ جواز تأسیس: گام بعدی در فرآیند اخذ مجوز تولید، اجازه احداث واحد تولیدی است که به آن جواز تأسیس گفته می شود؛ یعنی بدون خرید سوله و تهیه تجهیزات، ابتدا طرح توجیهی^۱ نوشته می شود و با عرضه به نهاد مربوطه و تأیید طرح، نوبت به خرید زمین و سوله و ماشین آلات و ... می رسد. در طرح توجیهی، مترائز سوله و تعداد نفرات و تیراژ تولید و تعداد ماشین آلات و ... دقیقاً مشخص می شود و بر مبنای آنها نوع فعالیت و میزان آلایندهی مشخص می شود. بعد از دریافت جواز تأسیس، سرمایه گذار موظف است که دقیقاً مطابق طرح توجیهی عمل کند تا به مرحله بهره برداری برسد. اگر فعالیت تولیدی به چند وزارتخانه مربوط باشد باید از همه آنها مجوز اخذ شود.

پ. احداث زیرساختها: جواز تأسیس از تاریخ صدور به مدت یکسال اعتبار دارد و متقاضی موظف است در این مدت نسبت به تهیه زمین، خرید تجهیزات، برقراری انشعاب آب و برق، استخدام کارگران و ... اقدام کند؛ کارشناسان هم به صورت منظم وضعیت پیشرفت را رصد کرده و گزارش می دهند.

ت. پروانه بهره برداری (مجوز تولید^۲): با تکمیل گام قبلی، یعنی کارخانه برای شروع کار آماده است و می تواند مجوز تولید یا پروانه بهره برداری داشته باشد، پس در قالب تولید آزمایشی، می توان تجهیزات و عملکردشان را سنجید و درخواست صدور پروانه بهره برداری داد.

مبانی نظری

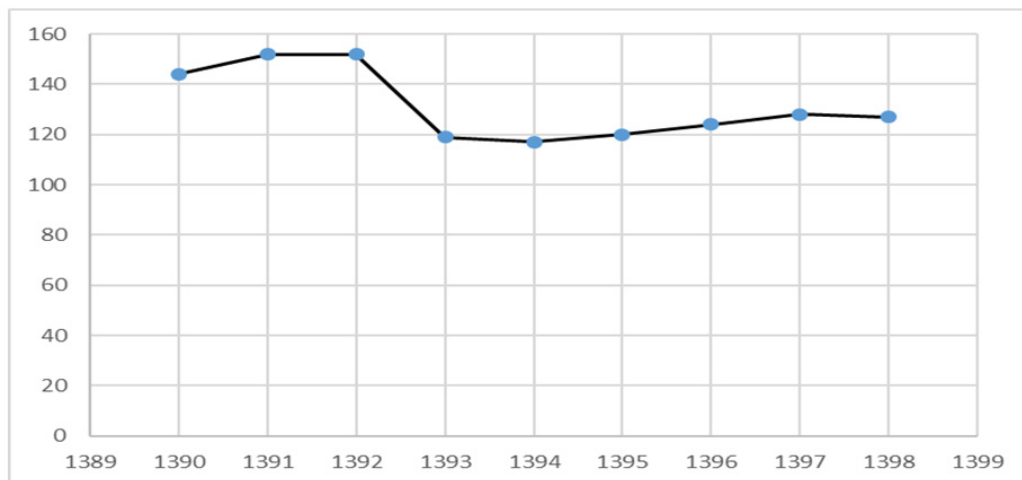
تولید و سرمایه گذاری یکی از اجزای اصلی اقتصاد به شمار می آید. در حقیقت بدون سرمایه گذاری، محصولی تولید نمی شود. شروع یک سرمایه گذاری، گام اولیه در تولید است. هر قدر فرآیند سرمایه گذاری اولیه سریع تر انجام گیرد، محصول هم به سرعت تولید خواهد شد. بانک جهانی در تلخیص و جمع بندی فعالیت های کسب و کار (تولیدی یا خدماتی) گامها و مولفه هایی را معرفی کرده است. این مولفه ها و توضیحات مرتبط عبارت است از:

جدول ۱: رتبه و نمره اجزای شاخص انجام کسب‌وکار در ایران در بین ۱۹۰ کشور در سال ۲۰۲۰

رتبه	نمره	اجزای شاخص
۱۷۸	۶۷/۸	شروع کسب‌وکار
۷۳	۷۱/۲	اخذ مجوزهای ساخت و ساز
۱۱۳	۶۹/۴	تأمین برق
۷۰	۶۸/۱	ثبت املاک و مستغلات
۱۰۴	۵۰	اخذ اعتبار
۱۲۸	۴۰	حمایت از سرمایه‌گذاران جزء یا اقلیت
۱۴۴	۵۹/۵	پرداخت مالیات
۱۲۳	۶۶/۲	تجارت برون مرزی
۹۰	۵۸/۲	اجرای قراردادها
۱۳۳	۳۵/۱	حل و فصل ورشکستگی
۱۲۷	۵۸/۵	نمره و رتبه کل

(مأخذ داده‌ها: بانک جهانی)

تغییرات رتبه شاخص کسب‌وکار ایران طی دوره ۱۳۹۸-۱۳۹۰ گرفته است. کمترین رتبه نیز در سال ۱۳۹۴ تجربه شده است، در نمودار ۱ نشان می‌دهد که بیشترین رتبه در سال ۱۳۹۲ به بیان دیگر وضعیت ایران در شاخص کسب‌وکار در این سال احراز شده است و ایران در بین ۱۹۰ کشور، در جایگاه ۱۵۲ قرار بهتر بوده است.

نمودار ۱: تغییرات رتبه شاخص انجام کسب‌وکار ایران (مأخذ داده‌ها: بانک جهانی)

پیشینه تحقیق

مدل عملکرد پایدار کسب‌وکار در ایران است. به منظور دستیابی به اهداف اصلی تحقیق، پرسشنامه‌ای طراحی و بین خبرگان توزیع شد و با تجزیه و تحلیل ۱۰۸ پرسشنامه و آزمون تحلیل عاملی تأییدی نشان داده شد که در ایران بین عملکرد پایدار مالی و غیرمالی ارتباط متقابل وجود دارد. سایر یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اجباری شدن رویکرد عملکرد پایدار کسب‌وکار در ایران و سالانه بودن دوره تناوب آن مورد قبول بیشتر خبرگان است.

رشد و توسعه اقتصادی از مهم‌ترین اهداف جوامع بشری است. لازمه دستیابی به این هدف ایجاد و گسترش فعالیت‌های اقتصادی است که مهم‌ترین پیش شرط آن، وجود ثبات، آرامش و به عبارت دیگر محیط کسب‌وکار مناسب است؛ به نحوی که سرمایه‌گذاران بتوانند با انجام محاسبات بلندمدت نتیجه تولید، توزیع و سرمایه‌گذاری خود را پیش‌بینی کنند.

خاکی و همکاران (۱۳۹۷) به تحلیل و آسیب‌شناسی محیط کسب‌وکار ایران و مقایسه تطبیقی نتایج حاصل از ۲۱ دوره پایش‌های ملی محیط کسب‌وکار استان‌های کشور با استان مرکزی، طی دوره فصلی بهار ۱۳۹۰ بهار ۱۳۹۵ پرداختند. با بررسی داده‌های محیط کسب‌وکار کشور در دو حوزه نهادی و اقتصادی مشخص شد عمده استان‌ها از مؤلفه‌های محیط مالی مناسب برای فعالیت بنگاه‌ها برخوردار نیستند و حمایت‌های مالی حاکمیت و دولت از بنگاه‌های کسب‌وکار توزیع مناسبی در سطح استان‌های کشور ندارد. درخصوص استان مرکزی، به رغم قرارگیری در طبقه استان‌هایی با محیط کسب‌وکار مناسب و بهبود چشمگیر؛ نتایج کشوری در فصول اخیر نشان از مؤلفه‌های بازدارنده رونق کسب‌وکار در این استان دارد.

رسولی آذر و همکاران (۱۳۹۵) موانع پیش‌روی تعاونی‌های تولید کشاورزی در شهرستان بوکان را با روش توصیفی-پیمایشی مورد بررسی و تحلیل قرار دادند. جامعه آماری تحقیق ۱۲۰۰ نفر از اعضای شرکت‌های تعاونی تولیدی کشاورزی در شهرستان بوکان در سال ۱۳۹۵ بودند. حجم نمونه نیز با استفاده از فرمول کوکران ۱۳۳ نفر تعیین شد. با استفاده از تکنیک تحلیل عاملی اکتشافی، موانع پیش‌روی تعاونی‌های تولید کشاورزی در شهرستان بوکان در پنج عامل خلاصه شدند که به نام‌های عوامل اجتماعی، مالی، اداری، آموزشی و ساختاری دسته‌بندی شدند. این پنج عامل در مجموع حدود ۶۹ درصد از واریانس موانع پیش‌روی تعاونی‌های تولید کشاورزی در شهرستان بوکان را تبیین کردند.

ساعی (۱۳۹۸) وضعیت موجود تولید صیفی‌جات گلخانه‌ای (خیار و گوجه‌فرنگی) در جنوب استان کرمان و مسائل و

بادینی و رحیمی (۱۳۹۴) معتقد هستند که شرط محدودیت کسب‌وکار به منظور حفظ موقعیت رقابتی کارفرما در قرارداد کار بر کارگر تحمیل می‌شود و کارگر را نسبت به حفظ اسرار تجاری و رابطه‌های حقوقی بعدی با رقبای کارفرما کنترل می‌نماید. از آنجا که این شرط، محدودیت زیادی ایجاد می‌کند، لازم است تابع مشروعیت منافع کارفرما، تعیین موضوع و محدوده زمانی و مکانی اجرای شرط و عدم مغایرت با نظم عمومی و منافع اجتماعی باشند. این محدودیت مانع رقابتی در تولید محسوب نمی‌شود.

میدری و همکاران (۱۳۹۲) به ارزیابی موانع کسب‌وکار در استان زنجان پرداختند. نتایج مطالعه حاکی از آن است که وجود زمین‌های دارای معارض، دشواری اخذ مجوز، سختی در دریافت اعتبار، اختلافات کارفرمایان با تامین اجتماعی و واردات نامنظم کالاهای چینی از مهم‌ترین موانع کسب‌وکار در استان زنجان است.

صدرايي جواهری و نوح پیشه (۱۳۹۵) به بررسی پویایی کسب‌وکار میان برخی صنایع منتخب در ایران، که در بورس اوراق بهادار تهران طی دوره زمانی ۱۳۸۲ الی ۱۳۹۲ ش استمرار داشته‌اند، پرداختند. پویایی کسب‌وکار به عنوان یک شاخص مهم برای اندازه‌گیری میزان رقابت‌پذیری در یک صنعت شناخته شده و انعکاس دهنده رقابت ناشی از ورود بنگاه‌های جدید و رقابت میان بنگاه‌های حاضر در یک صنعت را نشان می‌دهد. نتایج مطالعه نشان داد که شاخص تحرک در صنایع منتخب پایین بوده و بیانگر سطح پایین رقابت‌پذیری در این صنایع است. همچنین در این دوره زمانی صنعت انبوه‌سازی، املاک و مستغلات تحرک بیشتری (رقابت‌پذیری بیشتری) نسبت به سایر صنایع داشته‌اند.

نصیری اقدم، ع. و مرتضوی فر، ز. (۱۳۹۶) با پیروی از آرای اقتصاد نهادی استدلال می‌کنند که یکی از مسیرهای شناسایی و طراحی نهادهای کاهنده هزینه مبادله توجه به تعارض منافع میان فعالان اقتصادی و ارائه راهکارهایی جهت همسوسازی منافع ایشان است. آنها نشان می‌دهند که برخی از شاخص‌های کسب‌وکار بانک جهانی مربوط به احصای وجود یا عدم وجود نهادهای همسوکننده منافع فعالان اقتصادی است. اگر این اندیشه پذیرفته شود بهبود محیط کسب‌وکار را می‌توان فرآیندی تلقی کرد که با طراحی نهادهای مناسب به طور مستمر در جهت کاهش تعارض منافع عمل می‌کند.

هدف اصلی مطالعه حساس یگانه و همکاران (۱۳۹۷) ارائه

و اندازه کوچک شرکت‌های موجود بود. این مطالعه از نظر انگیزه‌ها و موانع کارآفرینی تفاوت معنی‌داری بین سال‌های ۱۹۹۴ و ۲۰۰۸ نداشت.

بک و همکاران^۲ (۲۰۰۸) با استفاده از داده‌های نظرسنجی از ۹۱ بانک در ۴۵ کشور جهان، تأمین مالی بانکی شرکت‌های کوچک و متوسط را بررسی کردند. آنها دریافتند که بانک‌ها، بنگاه‌های کوچک و متوسط را بسیار سودآور می‌دانند، اما بی‌ثباتی اقتصادی کلان در کشورهای در حال توسعه و رقابت در کشورهای پیشرفته را از اصلی‌ترین موانع می‌دانند. بانک‌ها در کشورهای در حال توسعه سهم کمتری از وام‌های سرمایه‌گذاری را ارائه می‌دهند و کارمزد و نرخ بهره بالاتری را از آنها دریافت می‌کنند. به طور کلی، شواهد نشان می‌دهد که مهم‌ترین شرایط وام برای تأمین مالی بانک برای شرکت‌های کوچک و متوسط، عبارت است از اندازه شرکت یا نوع مالکیت بانک.

جبین و همکاران^۳ (۲۰۲۱) به تجزیه و تحلیل تفاوت موانع تجاری شرکت‌ها در اندازه‌های مختلف با استفاده از داده‌های نظرسنجی جامع ۹۲۸۱ شرکت هندی پرداختند. نتایج تجزیه و تحلیل واریانس موانع تجاری در اندازه شرکت‌ها نشانگر تفاوت معنی‌داری در میانگین مقادیر ۹ پارامتر موانع تجاری از ۱۵ پارامتر است. شرکت‌های کوچک و متوسط به دلیل حمایت‌های دولتی، نسبت به بنگاه‌های بزرگ موانع نسبتاً کمتری دارند. دستیابی به منابع مالی برای مدیریت عملیات تجاری، رقابت و در دسترس بودن نیروی انسانی واجد شرایط، عمده‌ترین موارد مورد توجه شرکت‌های کوچک و متوسط است.

گاوروا و همکاران^۴ (۲۰۲۰) به بررسی موانع اداری و قانونی در بنگاه‌های کوچک و متوسط در جمهوری چک و اسلواکی و تعیین تفاوت در درک موانع قانونی و اداری برای کسب‌وکار توسط کارآفرینان در هر دو کشور پرداختند. مطابق نتایج، تفاوت‌های تشخیص داده شده در هر دو کشور در درک و ارزیابی پاسخ‌دهندگان، تأییدی بر تغییر در فضای کسب‌وکار هر دو کشور است و این تفاوت‌ها در مورد میزان موانع قانونی و اداری و همچنین موانع مربوط به اجرای قانون و بوروکراسی قابل قبول است.

هاین و ماناسو^۵ (۲۰۱۷) با استفاده از داده‌های نظرسنجی عملکرد کسب‌وکار در دور چهارم (۲۰۰۷-۲۰۰۹) و پنجم (۲۰۱۲-۲۰۱۴)، تفاوت در نحوه واکنش شرکت‌های تولیدی مبتنی بر تحقیق و

مشکلات بهره‌برداران را بررسی نمودند. جامعه آماری تحقیق، ۱۶۲۹ نفر از تولیدکنندگان محصولات خیار و گوجه‌فرنگی گلخانه‌ای دارای پروانه تأسیس در سال زراعی ۹۶-۱۳۹۵ بود که از میان آن‌ها تعداد ۸۸ بهره‌بردار برگزیده شدند. نتایج توصیفی مطالعه نشان داد نوسانات قیمت، عدم وجود بازار فروش مناسب و وجود واسطه‌گری و دلالتی به ترتیب رتبه‌های اول تا سوم مشکلات تولیدکنندگان این محصولات در جنوب استان کرمان را به خود اختصاص داده‌اند. لذا، پیشنهاد شده که به منظور ارتقای تولید این محصولات، به جای تأکید بر جنبه‌های فنی تولید، به رفع مشکلات بازاریابی و کمبود منابع مالی بهره‌برداران پرداخته شود.

عندلیب و صادقی شاهدانی (۱۳۹۸) ضمن شناسایی موانع گوناگون اقتصادی موثر بر سرمایه‌گذاری کالاهای اساسی کشاورزی، با روش تحلیل سلسله مراتبی به اولویت‌بندی و وزن‌دهی این موانع پرداختند. نتایج مطالعه حاکی از آن است که «بی‌ثباتی و ناموزون بودن سیاست‌های واردات و بازرگانی»، «ضعف عملکرد نظام بانکی جهت تأمین مالی» و «مشخص نبودن استراتژی حمایت از کالاهای سرمایه‌ای کشاورزی» به‌عنوان مهم‌ترین موانع اقتصادی سرمایه‌گذاری در تولید کالاهای اساسی کشاورزی هستند.

خداپرست مشهدی و همکاران (۱۳۹۱) میزان همکاری دولت و بخش خصوصی برای توسعه کشاورزی از منظر سرمایه‌گذاران بالقوه و تولیدکنندگان موجود در شهرهای بجنورد، شیروان و اسفراین را مورد بررسی قرار دادند. نتایج مطالعه حاکی از آن بود که ضعف درک متقابل و توأم با همکاری بین بنگاه‌های کشاورزی و دولت باعث شده است که در کلیه راهبردهای کلیدی رفع موانع تولید و سرمایه‌گذاری و برنامه‌های عملیاتی آنها؛ بخش خصوصی بیشتر از حد تعادلی از دولت انتظار کمک داشته باشد. این انتظارات اضافی در استراتژی‌های سرمایه‌گذاری به مراتب بیشتر از انتظاراتی است که در استراتژی‌های تولیدی وجود دارد.

ژوپلف و اشتیخنو^۱ (۲۰۰۹) یک بررسی طولی از کارآفرینان کسب‌وکارهای کوچک در روسیه در دو مرحله (۱۹۹۴ و ۲۰۰۸) انجام دادند. آنها شرایط کارآفرینی و تحولات در کسب‌وکارهای کوچک روسیه را با تمرکز بر انگیزه‌ها و موانع راه‌اندازی کسب‌وکارها بررسی کردند. نظرسنجی سال ۲۰۰۸ نشانگر جوان‌تر بودن کارآفرینان، سهم بیشتر زنان کارآفرین

1. Zhuplev & Shtykhno

4. Gavurova et al

2. Beck et al

5. Hein & Männaso

3. Jabeen et al

طریق تصریح و تخمین یک مدل اقتصادسنجی تاثیر شاخص سهولت انجام کسب و کار بر رشد اقتصادی بررسی می شود. دوره مطالعه ۲۰۱۰ الی ۲۰۱۹ و کشورهای مورد مطالعه، کشورهای منتخب خاورمیانه و شمال آفریقا هستند.

مدل اقتصادسنجی

در این مطالعه، جهت به بررسی تاثیر شاخص سهولت انجام کسب و کار بر تولید ناخالص داخلی کشورهای منتخب منطقه منا^۴ از مدل زیر در قالب روش های داده ترکیبی بهره گرفته شده است.

$$\text{Log}(Y)_{it} = \alpha_i + \beta_1 \text{Log}(EDB)_{it} + \beta_2 \text{Log}(G)_{it} + \beta_3 \text{Log}(X)_{it} + \beta_4 \text{Log}(I)_{it} + u_{it} \quad (1)$$

که در آن، $\text{Log}(Y)$ لگاریتم تولید ناخالص داخلی، متغیر وابسته و $\text{Log}(EDB)$ لگاریتم سهولت انجام کسب و کار، $\text{Log}(G)$ لگاریتم مخارج عمومی دولت، $\text{Log}(X)$ لگاریتم صادرات کالاها و خدمات، $\text{Log}(I)$ لگاریتم سرمایه گذاری ناخالص داخلی متغیر توضیحی بوده، u جز خطا و i و t به ترتیب، نماد کشور و زمان می باشند. متغیرهای وابسته و توضیحی، عبارت است از:

- تولید ناخالص داخلی^۵: تولید ناخالص داخلی برابر است با مجموع ارزش ناخالص و یا ارزش افزوده ایجاد شده توسط تمام تولیدکنندگان (خانوارها، دولت و صنایع فعال) مقیم اقتصاد به علاوه مالیات بر محصول و منهای هر یارانه ای می باشد که در ارزش محصولات لحاظ نشده است. داده ها بر حسب دلار ثابت سال ۲۰۱۰ می باشند (بانک جهانی^۶، ۲۰۱۹).

- سهولت انجام کسب و کار^۷: سهولت انجام کسب و کار، میانگین ساده امتیازات برای هر یک از مباحث و موضوعات کسب و کار شامل شروع کار، معامله با مجوزهای ساخت و ساز، دریافت برق، ثبت نام املاک، گرفتن اعتبار، حمایت از سرمایه گذاران اقلیت، پرداخت مالیات، تجارت خارج از مرزها، اجرای قراردادها و حل و فصل ورشکستگی ها می باشد (بانک جهانی، ۲۰۱۹).

- مخارج عمومی دولت^۸: این مخارج شامل کلیه هزینه های جاری دولت برای خرید کالاها و خدمات (از جمله غرامت کارکنان) است. همچنین شامل بیشتر هزینه های مربوط به

توسعه و غیر آن نسبت به موانع تجاری را بررسی کردند. نتایج نشان داد که به طور کلی، شرکت های مبتنی بر تحقیق و توسعه نسبت به شرکت های دیگر، با موانع مختلف سازمانی و نظارتی در محیط کسب و کار خود مواجه بودند.

صدیقی موتاروشوا^۱ (۲۰۲۰) به تجزیه و تحلیل تفاوت بین موانع تجاری و عملکرد تجارت با استفاده از داده های ۹۲ شرکت مواد غذایی و کشاورزی در مناطق روستایی و شهری کنگو پرداختند. نتایج نشان داد مشارکت کمتر زنان در مالکیت و مدیریت و عدم دسترسی کافی به منابع مالی هنوز مانع اصلی برای همه شرکت ها است. کمبود برق، هزینه حمل و نقل و کمبود تجهیزات به عنوان موانع شدید و متوسط تلقی می شود.

کاردول - کوپنهر^۲ (۲۰۲۰) صاحبان مشاغل کوچک، کسب و کارهای کوچک و پایداری محیط زیست را در یک جامعه مرفه از کالیفرنیا جنوبی بررسی کرد. وی با استفاده از ۱۳ مصاحبه نیمه ساختار یافته با صاحبان مشاغل کوچک و خرده فروشی، نشان داد که صاحبان مشاغل هنگام تجزیه و تحلیل پایداری محیط زیست در مشاغل خود از مفهوم مسئولیت شخصی و نمایندگی استفاده می کنند. همچنین علی رغم علاقه مالکان به بهبود اقدامات پایداری کسب و کار خود، آنها با موانع مالی و لجستیکی برای پایداری مواجه هستند.

از دید میلز^۳ (۲۰۱۸)، تمرکز دارایی در بانک های بزرگ میزان سرمایه متمرکز بر مشاغل کوچک را کاهش داده است. بانک های بزرگ تر تمایل دارند در بانکداری مصرف کننده، وام های رهنی و سرمایه گذاری را در اولویت قرار دهند و معمولاً وام های مشاغل کوچک را کم سود می دانند. در واقع، وام های مشاغل کوچک ریسک بیشتری دارند، هزینه های معاملاتی بالایی دارند و به سختی قابل وثیقه گذاری هستند.

روش تحقیق

این تحقیق از نظر هدف، کاربردی و از نظر روش انجام، توصیفی و تحلیلی است. توصیف وضعیت با تاکید بر ایران در قسمت مقدمه و مبانی نظری انجام و با پیشینه تحقیق کامل شد. در بخش تحلیلی، به کمک داده های بانک جهانی و از

1. Sadiki Mutarushwa, et al

2. Cardwell-Copenhefer

3. Mills

۴. کشورهای مورد بررسی در این مطالعه عبارت است از: الجزایر، بحرین، مصر، ایران، عراق، اردن، لبنان، مالت، مراکش، عمان، عربستان سعودی، تونس، امارت متحده عربی، کرانه باختری و غزه. کشورهای جیبوتی، کویت، لیبی و یمن به دلیل اینکه از داده های کافی برخوردار نبوده از مطالعه کنار گذاشته شده اند.

5. GDP (constant 2010 US\$)

7. Ease of doing business

6. World Bank

8. General government final consumption expenditure (constant 2010 US\$)

کشور مالت در سال ۲۰۱۰ است. این متغیر انحراف معیاری برابر با ۱/۲۸، چولگی معادل ۰/۰۷۸- که بیانگر چولگی منفی و تقریباً نرمال، همچنین کشیدگی معادل ۱/۸۵ که بیانگر کشیده‌تر بودن آن نسبت به توزیع نرمال است.

- لگاریتم سهولت انجام کسب‌وکار (LogEDB): این متغیر به‌عنوان متغیر مستقل اصلی دارای میانگینی برابر ۴/۰۹ و میانه ۴/۱۰ می‌باشد. بدین معنی که نیمی از مشاهدات آن بالای ۴/۱۰ و نیمی دیگر پایین‌تر از این مقدار هستند. با توجه به نزدیکی این دو آماره می‌توان گفت که پراکندگی داده‌های شاخص سهولت انجام کسب‌وکار در کشورهای مورد مطالعه اندک می‌باشد. بیشترین مقدار این متغیر برابر با ۴/۴۰ که مربوط به کشور امارات در سال ۲۰۱۹ و کم‌ترین مقدار معادل ۳/۷۵ که مربوط به کشور عراق در سال ۲۰۱۶ است. این متغیر انحراف معیاری برابر با ۰/۱۴، چولگی معادل ۰/۴۲۵- که بیانگر چولگی منفی و تفاوت اندکی با توزیع نرمال، همچنین مقدار کشیدگی آن معادل ۲/۵۷ که بیانگر کشیده‌تر بودن آن نسبت به توزیع نرمال است.

- لگاریتم مخارج عمومی دولت (LogG): این متغیر دارای میانگین ۲۳/۴۰ و میانه ۲۳/۵۴ می‌باشد. بدین معنی که نیمی از مشاهدات آن بالای ۲۳/۵۴ و نیمی دیگر پایین‌تر از این مقدار هستند. با توجه به نزدیکی این دو آماره می‌توان گفت که پراکندگی داده‌های مخارج عمومی دولت در کشورهای مورد مطالعه اندک می‌باشد. بیشترین مقدار این متغیر برابر با ۲۵/۸۴ که مربوط به کشور عربستان در سال ۲۰۱۴ و کم‌ترین مقدار معادل ۲۱/۲۶ که مربوط به کشور مالت در سال ۲۰۱۰ است. این متغیر انحراف معیاری برابر با ۱/۱۸، چولگی معادل ۰/۰۱۵ که بیانگر چولگی مثبت تقریباً نرمال، همچنین مقدار کشیدگی آن معادل ۲/۱۴ که بیانگر این است که توزیع این متغیر از توزیع نرمال کشیده‌تر و اختلاف زیادی با آن دارد.

دفاع ملی و امنیت نیز می‌شود، اما شامل هزینه‌های نظامی دولت، که بخشی از تشکیل سرمایه دولت می‌باشد نخواهد بود. داده‌ها بر حسب دلار ثابت سال ۲۰۱۰ می‌باشند (بانک جهانی، ۲۰۱۹).

- صادرات کالاها و خدمات^۱: صادرات کالاها و خدمات ارزش تمام کالاها و خدمات ایجاد شده توسط بازارهای داخلی برای ارائه به بقیه جهان را نشان می‌دهد که شامل ارزش کالا، بار، بیمه، حمل و نقل، مسافرت، حق امتیاز، هزینه پروانه و سایر خدمات مانند ارتباطات، ساخت و ساز، مالی، اطلاعاتی، تجاری، شخصی و دولتی هستند. اما شامل جبران خسارت کارمندان و درآمد سرمایه‌گذاری و پرداخت‌های نقل و انتقالاتی نمی‌باشد. داده‌ها بر حسب دلار ثابت سال ۲۰۱۰ می‌باشند (بانک جهانی، ۲۰۱۹).

- سرمایه‌گذاری ناخالص داخلی^۲: سرمایه‌گذاری ناخالص داخلی شامل بهسازی زمین (حصارها، چاله‌ها، زه‌کشی و غیره)، خرید کارخانه، ماشین‌آلات و تجهیزات، ساخت جاده‌ها، ادارات، بیمارستان‌ها، خانه‌های مسکونی خصوصی و ساختمان‌های تجاری و صنعتی می‌باشد. داده‌ها بر حسب دلار ثابت سال ۲۰۱۰ می‌باشند (بانک جهانی، ۲۰۱۹).

آمار توصیفی متغیرها

در جدول (۲) آمار توصیفی متغیرها طی دوره ۲۰۱۰-۲۰۱۹ بیان شده، و تفسیر آماری این جدول به صورت زیر می‌باشد:

- لگاریتم تولید ناخالص داخلی (LogY): این متغیر به‌عنوان متغیر وابسته دارای میانگینی برابر ۲۵/۲۰ و میانه ۲۵/۱۵ می‌باشد. بدین معنی که نیمی از مشاهدات آن بالای ۲۵/۱۵ و نیمی دیگر نیز پایین‌تر از این مقدار می‌باشند. با توجه به نزدیکی این دو آماره می‌توان گفت که پراکندگی داده‌های تولید ناخالص داخلی در کشورهای مورد مطالعه اندک است. بیشترین مقدار آن برابر با ۲۷/۲۷ که مربوط به کشور عربستان در سال ۲۰۱۹ و کم‌ترین مقدار معادل ۲۲/۹۲ که مربوط به

1. Exports of goods and services (constant 2010 US\$)

2. Gross fixed capital formation (constant 2010 US\$)

جدول ۲: آمار توصیفی متغیرهای مورد بررسی

متغیر	تعداد مشاهدات	مین	میانه	حداکثر	حداقل	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی
Log(Y)	۱۴۰	۲۵/۲۰	۲۵/۱۵	۲۷/۲۷	۲۲/۹۲	۱/۲۸	-۰/۰۷۸	۱/۸۵
Log(EDB)	۱۴۰	۴/۰۶	۴/۱۰	۴/۴۰	۳/۷۵	۰/۱۴	-۰/۴۲۵	۲/۵۷
Log(G)	۱۴۰	۲۳/۴۰	۲۳/۵۴	۲۵/۸۴	۲۱/۲۶	۱/۱۸	۰/۰۱۵	۲/۱۴
Log(X)	۱۴۰	۲۴/۳۴	۲۴/۳۶	۲۶/۷۵	۲۱/۰۳	۱/۳۱	-۰/۲۷۰	۳/۱۷
Log(I)	۱۴۰	۲۳/۷۲	۲۳/۷۰	۲۵/۹۴	۲۱/۲۲	۱/۳۰	-۰/۱۰۲	۱/۹۰

منبع: بانک جهانی و محاسبات تحقیق

اندک می‌باشد. بیشترین مقدار این متغیر برابر با ۲۵/۹۴ که مربوط به کشور عربستان در سال ۲۰۱۵ و کمترین مقدار معادل ۲۱/۲۲ که مربوط به کشور مالت در سال ۲۰۱۱ است. این متغیر انحراف معیاری برابر با ۱/۳۰، چولگی معادل ۰/۱۰۲- که بیانگر چولگی منفی و تفاوت اندکی با توزیع نرمال، همچنین مقدار کشیدگی آن معادل ۱/۹۰ که بیانگر این است که توزیع این متغیر از توزیع نرمال کشیده‌تر و اختلاف زیادی با آن دارد.

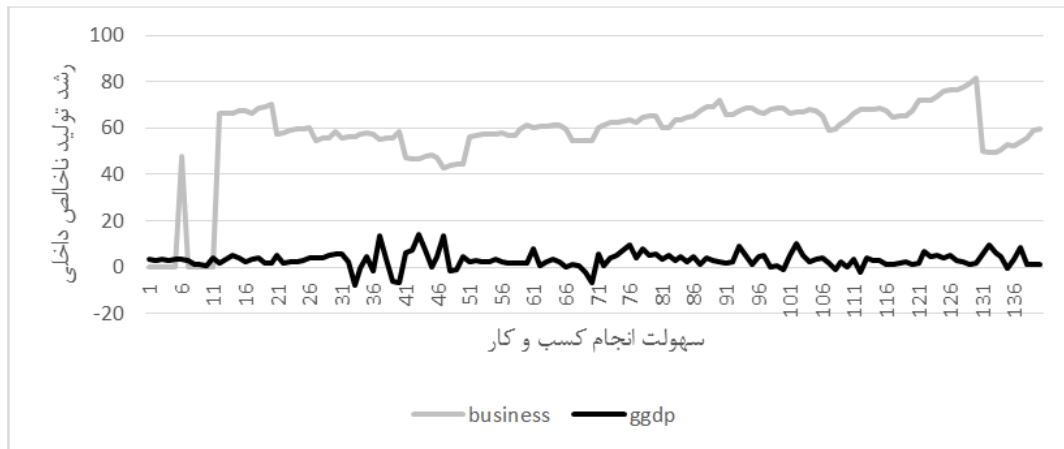
علاوه بر توصیف آماری متغیرها، وضعیت تولید ناخالص داخلی کشورها را با توجه به سهولت انجام کسب و کار در قالب نمودار (۱) تحلیل می‌شود. با توجه به این نمودار می‌توان گفت که این دو متغیر به موازات هم در طول زمان حرکت می‌کنند، یعنی زمانی که کشورها محیط مناسبی را برای انجام کسب و کار فراهم می‌کنند، وضعیت تولید ناخالص داخلی و در نتیجه تولید ناخالص داخلی آن‌ها نیز بهبود می‌یابد. می‌توان نتیجه گرفت که بین این دو متغیر یعنی تولید ناخالص داخلی و سهولت انجام کسب و کار رابطه مستقیمی وجود دارد که در ادامه با استفاده از روش‌های داده ترکیبی این رابطه قابل اثبات می‌باشد.

- لگاریتم صادرات کالاها و خدمات (LogX): این متغیر دارای میانگین ۲۴/۳۴ و میانه ۲۴/۳۶ می‌باشد. بدین معنی که نیمی از مشاهدات آن بالای ۲۴/۳۶ و نیمی دیگر پایین‌تر از این مقدار هستند. با توجه به نزدیکی این دو آماره می‌توان گفت که پراکندگی داده‌های صادرات کالاها و خدمات در کشورهای مورد مطالعه اندک می‌باشد. بیشترین مقدار این متغیر برابر با ۲۶/۷۵ که مربوط به کشور امارات در سال ۲۰۱۸ و کمترین مقدار معادل ۲۱/۰۳ که مربوط به کشور کرانه باختری و غزه در سال ۲۰۱۰ است. این متغیر انحراف معیاری برابر با ۱/۳۱، چولگی معادل ۰/۲۷۰- که بیانگر چولگی منفی و تفاوت اندکی با توزیع نرمال، همچنین مقدار کشیدگی آن معادل ۳/۱۷ که بیانگر این است که توزیع این متغیر از توزیع نرمال کشیده‌تر و اختلاف زیادی با آن دارد.

- لگاریتم سرمایه‌گذاری ناخالص داخلی (LogI): این متغیر دارای میانگین ۲۳/۷۲ و میانه ۲۳/۷۰ می‌باشد بدین معنی که نیمی از مشاهدات آن بالای ۲۳/۷۰ و نیمی دیگر پایین‌تر از این مقدار هستند. با توجه به نزدیکی این دو آماره می‌توان گفت که پراکندگی داده‌های سرمایه‌گذاری ناخالص داخلی در کشورهای مورد مطالعه

نمودار ۲: وضعیت تولید ناخالص داخلی و شاخص سهولت کسب و کار در کشورهای منتخب

منبع: بانک جهانی و محاسبات تحقیق

تخمین مدل و تفسیر نتایج

حداقل یکی از عرض از مبداها (ترکیبی بودن مدل) مورد سنجش قرار می‌گیرد. همچنین برای تخمین مدل با استفاده از روش‌های داده ترکیبی، دو روش اثرات ثابت و تصادفی وجود دارد که برای انتخاب بین این دو روش، از آزمون هاسمن استفاده می‌شود. فرضیه صفر این آزمون، بیان‌کننده تخمین مدل با اثرات تصادفی و فرضیه مقابل آن تخمین مدل با استفاده از روش اثرات ثابت می‌باشد (سوری، ۱۳۹۶).

طبق نتایج جدول (۳) فرضیه صفر آزمون F لیمر رد شده و در نتیجه مدل باید با فرم ترکیبی تخمین زده شود. همچنین با توجه به نتایج آزمون هاسمن و مقدار آماره ۲٪ محاسباتی که از نظر آماری در سطح ۵٪ معنی‌دار است، مدل نهایی، مدل اثرات ثابت خواهد بود.

در این مطالعه، اثر شاخص سهولت انجام کسب و کار بر تولید ناخالص داخلی کشورهای منتخب منطقه منا با استفاده از مدل داده‌های ترکیبی برآورد می‌شود. این نوع داده‌ها با ترکیب داده‌های مقطعی و سری زمانی روابط بین پدیده‌های اقتصادی را مورد بررسی قرار می‌دهند. در واقع با ترکیب این دو داده‌ها، داده‌های ترکیبی با اطلاعات بیشتر، تورش کم‌تر، همخطی کم‌تر میان متغیرها، درجات آزادی و کارایی بالاتر همراه می‌شوند (گجراتی^۱، ۱۳۹۶).

در ابتدا با انجام آزمون F لیمر، اعتبار استفاده از داده‌های ترکیبی مورد سنجش قرار می‌گیرد. فرضیه صفر این آزمون بیانگر عدم وجود مدل اثرات ثابت می‌باشد که طبق آن یکسان بدون تمام عرض از مبداها (تلفیقی بودن مدل) و فرضیه مقابل آن ناهمسازی

جدول ۳: نتایج تخمین مدل به روش اثرات ثابت (متغیر وابسته: لگاریتم تولید ناخالص داخلی)

متغیرهای توضیحی	ضریب	انحراف معیار	آماره t	احتمال
C	۶/۷۶۶	۱/۱۷۵	۵/۷۵۴	*.۰/۰۰۰۰
Log (EDB)	۰/۱۸۶	۰/۱۳۷	۱/۳۵۵	۰/۱۷۷۸
Log (G)	۰/۳۱۲	۰/۰۴۴	۷/۰۶۴	*.۰/۰۰۰۰
Log (X)	۰/۳۶۵	۰/۰۳۷	۹/۸۰۰	*.۰/۰۰۰۰
Log (I)	۰/۰۶۱	۰/۰۲۳	۲/۶۳۴	*.۰/۰۰۹۵
آماره آزمون F (انتخاب مدل تلفیقی یا ترکیبی)				
آماره آزمون هاسمن (انتخاب مدل اثرات ثابت یا تصادفی)				
R ² تعدیل شده				
آماره F				
			۳۶۳۵/۶۱	*.۰/۰۰۰۰

* معنی‌دار در سطح ۱٪، (منبع: محاسبات تحقیق)

برای اتکا به درستی نتایج روش اثرات ثابت باید با وجود واریانس ناهمسانی و همبستگی بین متغیرها مورد آزمون قرار گیرد، زیرا بی توجهی به این موضوعات تخمین مدل و تفسیر نتایج را دچار خطا خواهد کرد. در جدول (۴) نتایج آزمون واریانس ناهمسانی والد تعدیل شده که دارای توزیع χ^2 با درجه آزادی تعداد مقاطع و با فرضیه صفر مبنی بر وجود همسانی واریانس ها و نیز نتایج آزمون خودهمبستگی ولدریج که دارای توزیع F با فرضیه صفر مبنی بر عدم وجود همبستگی درجه اول است، ارائه شده است:

جدول ۴: نتایج آزمون واریانس ناهمسانی و خودهمبستگی

آزمون خودهمبستگی ولدریج		آزمون واریانس ناهمسانی والد تعدیل شده	
احتمال	مقدار آماره F	احتمال	مقدار آماره χ^2
۰/۰۰۰۰	۴۵۶/۱۱	۰/۰۰۰۰	۷۲/۰۱۷

منبع: محاسبات تحقیق

درجه اول رد می شود و مدل دارای خودهمبستگی از درجه اول می باشد. با استناد به نتایج جدول (۴) می توان نتیجه گرفت که برآورد مدل با استفاده از روش اثرات ثابت به دلیل وجود خودهمبستگی درجه اول و واریانس ناهمسانی مناسب نمی باشد، لذا برای رفع این مشکلات از روش منتخب FGLS استفاده شده می شود. نتایج این آزمون در جدول (۵) ارائه شده است:

با توجه به نتایج جدول (۴) و احتمال مربوط به مقدار آماره χ^2 (مربوط به واریانس ناهمسانی والد تعدیل شده) که کمتر از ۵ درصد است، فرضیه صفر مبنی بر عدم وجود واریانس ناهمسانی رد می شود، در نتیجه مدل تحقیق، دارای واریانس ناهمسانی می باشد و نیز با بررسی مقدار آماره F مربوط به خودهمبستگی ولدریج و احتمال مربوط به آن که کمتر از ۵ درصد است، فرضیه صفر این آزمون مبنی بر عدم وجود خودهمبستگی

جدول ۵: نتایج تخمین مدل به روش FGLS (متغیر وابسته: لگاریتم تولید ناخالص داخلی)

متغیرهای توضیحی	ضریب	انحراف معیار	آماره t	احتمال
C	۶/۹۳۷	۰/۸۲۹	۸/۳۵۹	*۰/۰۰۰۰
Log(EDB)	۰/۲۸۰	۰/۱۰۱	۲/۷۵۶	*۰/۰۰۶۷
Log(G)	۰/۲۹۸	۰/۰۳۶	۸/۲۱۴	*۰/۰۰۰۰
Log(X)	۰/۳۱۱	۰/۰۳۴	۹/۰۴۲	*۰/۰۰۰۰
Log(I)	۰/۱۰۶	۰/۰۲۷	۳/۸۸۳	*۰/۰۰۰۲

* معنی دار در سطح ۰/۱؛ (منبع: محاسبات تحقیق)

یک درصدی در صادرات کالاها و خدمات تولید ناخالص داخلی کشورهای مورد مطالعه ۰/۳۱ درصد افزایش می یابد. متغیر سرمایه گذاری ناخالص داخلی (LogI) نیز در سطح اطمینان ۹۹ درصد تاثیر مثبت و معناداری بر تولید ناخالص داخلی کشورهای مورد مطالعه داشته به طوری که با افزایش یک درصدی در آن تولید ناخالص داخلی کشورها ۰/۱۰ درصد افزایش یافته است.

نتیجه گیری و پیشنهادات

در این مطالعه، اثرات شاخص سهولت انجام کسب و کار بر تولید ناخالص داخلی کشورها مورد بررسی قرار گرفت. قلمرو مکانی تحقیق، کشورهای منتخب منطقه منا و دوره زمانی ۲۰۱۹-

با توجه به نتایج جدول (۴) متغیر شاخص سهولت انجام کسب و کار (LogEDB) در سطح اطمینان ۹۹ درصد تاثیر مثبت و معناداری بر تولید ناخالص داخلی کشورهای منتخب منطقه منا، داشته است به صورتی که با یک درصد در این متغیر تولید ناخالص داخلی ۰/۲۸ درصد افزایش می یابد.

مخارج عمومی دولت (LogG) نیز در سطح اطمینان ۹۹ درصد بر تولید ناخالص داخلی اقتصادی تاثیر مثبت و معناداری دارد، به نحوی که با افزایش یک درصدی در این نوع مخارج تولید ناخالص داخلی ۰/۲۹ درصد بیشتر می شود.

همچنین تاثیر صادرات کالاها و خدمات (LogX) بر تولید ناخالص داخلی در سطح اطمینان ۹۹ درصد مثبت و به لحاظ آماری معنی دار گزارش شده است. بدین صورت که با افزایش

تعادل عرضه و تقاضا، ایجاد شرایط رقابتی بهتر و هم چنین افزایش سطح رفاه باعث افزایش تولید و تولید ناخالص داخلی کشورها می‌شود.

پیشنهادات بر اساس نتایج حاصل از مطالعه عبارت است از:
۱. با توجه به تاثیر مثبت شاخص سهولت انجام کسب و کار بر تولید ناخالص داخلی به کشورها به ویژه ایران پیشنهاد می‌شود که با ایجاد محیط مناسب برای کسب و کارهای کوچک و بزرگ خصوصی و شبه دولتی انگیزه این بخش‌ها را برای تولید بیشتر و در نتیجه افزایش تولید ناخالص داخلی بهبود بخشید.

۲. با توجه به تاثیر مثبت مخارج عمومی دولت بر تولید ناخالص داخلی در کشورهای منتخب منطقه منا، دولت باید با افزایش مخارج خود در بخش‌های تولیدی و عمرانی، زیرساخت‌های مناسب را برای سرمایه‌گذاری بخش خصوصی و شبه دولتی ایجاد کرده تا از طریق آن بتوان به افزایش تولید ناخالص داخلی در سال‌های آینده رسید.

۳. با توجه به تاثیر مثبت صادرات کالاها و خدمات بر تولید ناخالص داخلی به دولت‌ها پیشنهاد می‌شود که با تولید کالاها با کیفیت و رقابت‌پذیر و صادرات آن به دیگر کشورها به افزایش تولید ناخالص داخلی کشورها کمک کنند.

۴. با توجه به تاثیر مثبت سرمایه‌گذاری ناخالص داخلی بر تولید ناخالص داخلی کشورها باید سرمایه‌گذاری مناسبی برای بهبود زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی انجام دهند تا با حضور فعال بخش خصوصی و شبه‌دولتی و افزایش تولید این بخش‌ها، به بهبود تولید ناخالص داخلی کشورها امیدوار بود.

۲۰۱۰ بوده و ارتباط بین متغیرها با استفاده از مدل داده‌های ترکیبی و نرم افزارهای Eviews و Stata تخمین زده شد.

نتایج مطالعه نشان می‌دهد که رابطه مستقیمی بین شاخص سهولت انجام کسب و کار (EDB) و تولید ناخالص داخلی وجود دارد؛ بنابراین تاثیر مثبت سهولت انجام کسب و کار بر تولید ناخالص داخلی در کشورهای مورد مطالعه مورد پذیرش قرار می‌گیرد. در واقع با ایجاد محیط مناسب بخش‌های مختلف اقتصادی می‌توانند به تولیدات با کیفیت‌تر و رشد بالاتری برسند. همچنین بین مخارج عمومی دولت (G) و تولید ناخالص داخلی، رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد. هزینه‌های دولت در بخش‌های مختلف اقتصادی می‌تواند به بهبود کیفی، کمی و رقابت‌پذیری تولیدات کشور چه در سطح داخلی و چه بین‌المللی کمک کرده باشد و در نتیجه این امر تولید ناخالص داخلی کشور بهبود یابد.

بین صادرات کالاها و خدمات (X) و تولید ناخالص داخلی رابطه مستقیمی وجود دارد. چون صادرات کالاها و خدمات به‌عنوان بخشی از تولید ناخالص داخلی کشورها محسوب می‌شود در نتیجه با افزایش صادرات کالاها و خدمات با کیفیت و رقابت‌پذیر می‌توان به بهبود تولید ناخالص داخلی کشورها امیدوار بود.

در این مطالعه بین سرمایه‌گذاری ناخالص داخلی (I) و تولید ناخالص داخلی رابطه مستقیمی وجود دارد به طوری که با افزایش این متغیر تولید ناخالص داخلی در کشورها بهبود یافته است زیرا سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های اقتصادی به طور کلی با افزایش بهره‌وری عوامل تولید، گسترش محدوده بازار،

۱. بادینی، ح.، و رحیمی، س. (۱۳۹۴). «شرط محدودیت کسب‌وکار در قرارداد کار»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۱۶(۱).
۲. حساس یگانه، ی.، و باباجانی، ج.، و تقوی فرد، م.، و آراین پور، آ. (۱۳۹۷). مدل عملکرد پایدار کسب‌وکار در ایران. دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، ۲۷(۲۷).
۳. خاکی، ر.، و میرزاخانی، ح.، و غفاری، ه. (۱۳۹۷). ارزیابی مقایسه‌ای محیط کسب‌وکار استان مرکزی با محیط کسب‌وکار استان‌های کشور. مجلس و راهبرد، ۲۵(۹۴).
۴. خدایپرست مشهدی، م.، و بخت آزما، ج.، و ایزانلو، ق. (۱۳۹۱). بررسی انتظارات متقابل برای مشارکت دولت و بخش خصوصی برای رفع موانع تولید و سرمایه‌گذاری (مورد مطالعه: بخش کشاورزی استان خراسان شمالی). اقتصاد و توسعه کشاورزی (علوم و صنایع کشاورزی)، ۲۶(۱).
۵. رسولی آذر، س.، و کیوانی فر، س.، و رشیدپور، ل. (۱۳۹۵). تحلیل عاملی موانع تعاونی‌های تولید کشاورزی شهرستان بوکان از دیدگاه اعضا. تعاون و کشاورزی (تعاون)، ۵(۱۸).
۶. ساعی، م. (۱۳۹۸). واکاوی موانع و مشکلات تولید محصولات گلخانه‌ای در جنوب استان کرمان. علوم سبزی‌ها، ۳(۱).
۷. سوری، علی، (۱۳۹۶). «اقتصاد سنجی پیشرفته»، جلد دوم همراه با کاربرد Eviews & Stata، تهران: فرهنگ‌شناسی، چاپ ششم.
۸. صدراپی جواهری، ا.، و نوح پیشه، م. (۱۳۹۵). بررسی پویایی کسب‌وکار در میان صنایع منتخب ایران. پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۲۴(۷۹).
۹. عندلیب، م.، و صادقی شاهدانی، م. (۱۳۹۸). شناسایی و رتبه‌بندی موانع اقتصادی سرمایه‌گذاری در تولید کالاهای اساسی کشاورزی. تحقیقات اقتصاد کشاورزی، ۱۱(۴).
۱۰. گجراتی، دامودار (۱۳۹۶). «مبانی اقتصادسنجی»، ترجمه حمید ابریشمی. تهران: دانشگاه تهران، چاپ پانزدهم.
۱۱. میدری، ا.، و نصیری اقدم، ع.، و مرتضوی فر، ز. (۱۳۹۲). «ارزیابی موانع انجام دادن کسب‌وکار در استان زنجان»، تحقیقات اقتصادی، ۴۸(۳).
۱۲. نصیری اقدم، ع.، و مرتضوی فر، ز. (۱۳۹۶). دلالت اقتصاد نهادی برای بهبود محیط کسب‌وکار. پژوهشنامه اقتصادی، ۱۷(۶۴).
13. Zhuplev, A., & Shtykno, D. (2009). Motivations and obstacles for small business entrepreneurship in Russia: fifteen years in transition. *Journal of East-West Business*, 15(1).
14. Beck, T., Demirgüç-Kunt, A., & Martinez Peria, M. S. (2008). Bank financing for SMEs around the world: Drivers, obstacles, business models, and lending practices. *World Bank Policy Research Working Paper*, No. 4785.
15. Jabeen, Z., Ali, J., & Yusuf, N. (2021). Difference in business obstacles faced by firms across sizes: evidence from enterprise survey data of India. *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 1-11.
16. Gavurova, B., Belas, J., Bilan, Y., & Horak, J. (2020). Study of legislative and administrative obstacles to SMEs business in the Czech Republic and Slovakia. *Oeconomia Copernicana*.
17. Hein, H., & Männasoo, K. (2017). Are business obstacles different for R&D companies?. *TTU Economic Research Series*.
18. Sadiki Mutarushwa, J., Vwima, S., & Lebailly, P. (2020). Obstacles and Performance of Agribusiness Enterprises: Evidence from South-Kivu Eastern Democratic Republic of Congo. *Asian Social Science*, 16(11).
19. Cardwell-Copenhefer, Z. (2020). Responsibility, Obstacles, and Place: How Small Business Owners Navigate Environmental Sustainability.

20. Mills, K. G. (2018). Structural Obstacles Slow Small Business Lending. In *Fintech, Small Business & the American Dream* (pp. 43-54). Palgrave Macmillan, Cham.
21. World Bank (2019). World Development Indicators. Available at: <https://databank.worldbank.org/>